

Wroxaji Hypnoticin

LITERATURE AND USES, # 1, 1990
Kaduna State, 11, BACO

Kpumuka. Thyōaiyūcmura

1959 Earthquake

важкам Белінського й Шевченка, широко відомі зауваження Івана Франка, який сам цікавився цим питанням і висловив досить працьові думки з даного приводу. Звертаючись до О. М. Пипіна з пропозицією надіслати деякі матеріали, які б розкрили йому джерела політичної поезії Т. Шевченка, Франко писав: «Тільки ж прочитавши Вашу біографію Белінського, я побачив в опублікованих Вами уривках листів, що між чільними людьми російськими в ту пору говорилося і писалося де об чим такім, що справді могло наткнути Шевченка на написання поем політичних...» І далі Франко запитує Пипіна: «чи нема яких слідів знакомства Белінського з Шевченком?» Мені здається, що критична замітка Белінського про «Гайдамаках», хоч побіжна та не зовсім справедлива, мала значний вплив на Шевченка, охолодила його козацький патріотизм, а звернула його в напрямі рівнобіжнім до думок Белінського — національно-патріотизму на основі чисто людській, соціальній»¹⁰.

Те, що наші ідейні вороги систематично фальсифікують духовні цінності українського народу, те, що вони намагаються у своїх брудних писаннях використати ці нетлінні цінності, нас анітрохи не дивує. Зрештою самі факти історії нашої літератури не залишають каменя на камені від іхніх «концепцій». Наша наука завжди боролася і буде боротися проти будь-яких перекручень у галузі історико-літературної думки, завжди обстоювала і обстоюватиме марксистсько-ленінські заходи у вивченні літературного минулого українського народу. Разом з тим хочеться тут сказати і словами поета, адресованими націоналістичній зграї:

Прокляття вам, купці жовтоблакитні,
Що матір'ю своєю торгувати
За всі валюти на землі ладні.
Нехай земля не прийме вас, прокляті,
Нехай згорить і слід ваш у вогні...

(М. Рильський)

Подив же викликає інше: трапляються ще в нас — хай і поодинокі, але від того не менш прикрі — випадки, коли відомі буржуазно-націоналістичних ідей у тій чи іншій формі дається відображення у виступах окремих літераторів, які живуть на радянській землі. Зокрема, останнім часом дедалі частіше на сторінках буржуазно-націоналістичної преси почало з'являтися ім'я критика Івана Дзюби — то як об'єкта спеціальної уваги, то як автора різного роду літературних студій.

Чим же зумовлена ця увага і чому статті І. Дзюби користуються в буржуазно-націоналістичному середовищі такою прихильністю?

У нашій пресі неодноразово говорилося про те, що І. Дзюба пропускається серйозних ідейно-теоретичних помилок у своїй творчій діяльності, що в умовах гострої ідеологічної боротьби, яка точиться в наш час, він фактично опинився по той бік барикад. Це яскраво за свідчила його наклепницька брошура «Інтернаціоналізм чи русифікація?», видана за кордоном, та ряд інших друкованих та усних виступів на літературні й громадські теми. Свідченням цього можуть бути й ті його статті про українську літературну класику, які так сподобалися мюнхенському журналові «Сучасність» та йому подібним брудним націоналістичним виданням, матеріально підтримуваним і духовно наснажуваним злісними ворогами миру, прогресу, соціалізму.

Втім, «прикрасили» сторінки цих видань не тільки статті І. Дзюби з питань дожовтневої літератури. Він, наприклад, у кн. 3 (1969 р.) лондонського журналчика «Визвольний шлях» представлений як ав-

¹⁰ Іван Франко, Твори.., т. ХХ, стор. 357—358.

тор великої статті про поезію Миколи Вінграновського. Не маючи на меті докладно аналізувати тут саме цей його виступ, дозволимо собі процитувати лише одне місце з нього. Як сприймає І. Дзюба сучасну українську радянську поезію і як оцінює її? Він пише: «Якщо Драч увесь — скімлена душевна незакінченість, моторошна невіднайденість, постійно поновлювана незгармонізованість, при чому обсяг недостаючого зростає в міру зростання обсягу опанованого чи спробуваного, і таким чином та, що жene його, духовна самонестача виявляється не-скоротливою,— то Вінграновський ввесь рідкісна, дивовижна душевна даність, самодостатність, гармонія, — закінченість у собі, але без обмеження взовні: концентричність, зростаюча в простір. Вінграновський також міниться і переростає себе, але в якостях самого себе: і «відрахування» ведеться від певної постійної точки».

І в такому дусі написано всю статтю. З неї абсолютно неможливо дістати хоч якесь уявлення про те, які проблеми, зокрема проблеми суспільні, хвилюють наших поетів, які ідеї обстоюють вони, що стверджують і що заперечують своєю творчістю. Натомість — «красиві» туманності на зразок наведеної вище. Сам автор статті, починаючи її, зазначає: «Микола Вінграновський любить декоративну многократність і поетичну «кабалістику» чисел». З цілковитою підставою можна сказати, що І. Дзюба полюбляє «кабалістику» слів. Та зрештою і своїм стилем ця стаття І. Дзюби органічно вписується у манеру викладу, характерну для цього часопису, як і для інших «суспільно-політичних і науково-літературних» органів націоналістичної еміграції.

Ще одне привертає увагу в цій статті. Автор намагається генетично зв'язати творчість Миколи Вінграновського з традиціями класиків. Цей поет, пише він, «якось по-своєму прилучився до частки тих вибілених почувань, що давали силу Шевченкові, Франкові, Лесі Українці протистояти чванькуватому суетудрію, яке «переростало» свій народ у той спосіб, що навчалося відпасовувати йому побільше своїх претензій або ж збагачувалося еволюційно набутим дальтонізмом щодо нього».

Не зовсім ясно, що хотів сказати цим пасажем І. Дзюба. Проте, можливо, чіткіше сформульовано його думки у виступах, вже спеціально присвячених класиці? Отож погляньмо хоча б на його статтю «Шевченко і Петефі» («Сучасність», 1967, № 3).

Зіставлення таких поетів, як Шевченко й Петефі,— річ, безумовно, корисна і науково цілком виправдана. Можна було б чекати, що в процесі такого зіставлення двох великих поетів — революційних демократів наголошуватиметься на їхній ідейній спорідненості і водночас показуватиметься, що свого, самобутнього виїс коже з них у соціальний прогрес і в розвиток передової художньої думки світу. Тим часом І. Дзюба обмежується зіставленням безлічі виривків-цитат з Шевченка й Петефі, звертає увагу на подібність тих чи інших слів, вирає двох поетів і на цьому вважає своє завдання виконаним.

Що ж, якби вся справа обмежувалась лише такого роду методикою дослідження серйозного й цікавого питання, то можна було б сказати про недостатній літературознавчу кваліфікацію автора і поставити крапку. Значно гірше те, що весь пафос статті спрямовано на ствердження однієї думки: Шевченко був «апостолом» національного визволення України, розбудив приспану національну свідомість українського народу і тільки тим, виключно тим він близький нашім співзвучній сучасності.

Справедливості ради слід зазначити, що І. Дзюба каже *про* Шевченка і як про борця проти соціального гноблення, вживаває термін «соціально-національне визволення». Однак це зроблено «для гадити»

плексі історичного змагання поневоленої нації». Як бачимо, «весь комплекс історичного змагання поневоленої нації» зведено до «плекання національного духу» і т. п. І це сказано про автора гостро соціального роману «Земля»!

Що ж до «зіставлень» творчості О. Кобилянської з творчістю інших класиків світової літератури, то впадає в око таке: І. Дзюба дотримується цілком хибної думки (давно відкинутої радянським літературознавством), згідно з якою на зламі XIX й ХХ ст. у західно-європейській літературі настав «загальний ідейний спад». Роблячи такі категоричні висновки, І. Дзюба, крім усього іншого, нехтує широко відомими літературними фактами. Адже саме в той період, про який ідеться, з'явилися такі твори видатних письменників-реалістів Заходу, присвячені, зокрема, проблемі емансипації жінки, як «Професія пані Уоррен» Б. Шоу, «Перед заходом сонця» Г. Гауптмана, «Пастка» і «Жерміналь» Е. Золя, «Життя» Мопассана та ін., в яких художньо осмислюється тяжка доля жінки, її залежне становище в буржуазному суспільстві і в родині, її соціальне і моральне поневолення тощо.

Коли б І. Дзюба навів ці факти, О. Кобилянська постала б не як одинак у розробці проблеми емансипації жінки в цей період, а як один із учасників передового загону європейських письменників.

В іншому розділі своєї статті автор звертається до повісті О. Кобилянської «Через кладку». Як відомо, ця повість не належить до найвищих творчих досягнень письменниці. Слушно відзначається в «Історії української літератури»: «В повісті «Через кладку» Кобилянська знову порушує питання морального самовдосконалення людини, розуміючи його досить вузько — як відшліфування «аристократизму» своєї душі, поборення в собі того, що зв'язує її з мораллю «тівпі» [...] Загалом же повість має «камерний» характер і в порівнянні з «Царівною» чогось нового, власне, не вносить у творчість Кобилянської [...] ідейні горизонти повісті не широкі»¹¹. Тим часом І. Дзюба підносить цей твір на недосяжну височіні, оскільки бачить у ньому спорідненість зі своїми ідеалами про «національно-культурну інтелігенцію».

Він називає героя повісті Нестора Обрінського одним з «найчудовіших персонажів Кобилянської і всієї української літератури взагалі». Що ж у цьому образі привабило автора статті? Своєрідно використовуючи текст повісті, він пише: «Нестор іронічно ставиться до «легковажних слів про національні справи», але не тому, що в нього «нема почуття принадлежності до своєї народності», а, навпаки, через те, що воно в нього глибоке і зріле». І. Дзюба використовує образ Нестора як своєрідну зброю для загострення полеміки, вістря якої спрямоване проти тих сучасників критика, що, на його думку, вживають «легковажних слів про національні справи». Ось чому авторові статті знадобився цей персонаж.

Не менш хибним є твердження І. Дзюби про те, що образ Нестора Обрінського «був на той час новим явищем в українській прозі». Що це не так, можна легко переконатися, навіть не звертаючись до всієї галереї образів інтелігентів, створених Панасом Мирним, Іваном Франком, Лесею Українкою та іншими українськими письменниками.

Досить згадати хоча б образ адвоката Євгена Рафаловича із Франкової повісті «Перехресні стежки». Письменник ще в 1900 році створив справді новий, самобутній образ українського інтелігента-сподвижника. Покликаний великою ідеєю — віддати свої сили і життя служінню народові, молодий обдарований адвокат поступається виго-

¹¹ «Історія української літератури у восьми томах», т. 5, К., «Наукова думка», 1968, стор. 200.

дами забезпеченого життя у великому місті і виїздить у глухе повітове містечко.

З першого кроку своєї діяльності він вступає в конфлікт з місцевою адміністрацією і найбільшою повітовою п'явкою маршалком Брихальським. На судовому процесі він звільняє цілий гурт селян, що були заарештовані за аграрний бунт проти поміщиків. Він розгортає громадську роботу в повіті, скликає селянські віча, стає на захист селян. Його канцелярія вперше в повіті веде всі справи українською мовою, зрозумілою селянам.

Повітове начальство переслідує Рафаловича за підбурювання селян проти влади, заарештовує його. Але це не зломило волі мужнього адвоката; звільнинившись із в'язниці, він знову продовжує свою діяльність серед селян, намагається розбудити в них дух протесту, громадської свідомості.

Це був передовий представник інтелігенції, якого ще не знала українська література. Ось кredo цього інтелігента: «Вихований, вигодуваний хлібом, працею і потом свого народу, він повинен своєю працею, свою інтелігенцією відплатитися йому [...] Яке ти маєш право бути вільним, коли твій народ у неволі? Яке ти маєш право вдоволяти своїм примики і любовні бажання, коли мільйони твоєго народу не мають чим вдоволити найконечніших потреб життя?»¹²

Своїм політичним рівнем, соціальним змістом і реалізмом цей образ був, безумовно, значиміший і життєвіший порівняно з Нестором Обрінським. Та й О. Кобилянська у своїй наступній повісті — «Заситуаціями» пішла значно далі щодо змалювання образу українського інтелігента. У даному разі І. Дзюба соціально-історичні критерії оцінки образу інтелігента в творах О. Кобилянської підмінив «формально-національним» критерієм (вираз Франка).

І ще одне питання порушує І. Дзюба у своїй статті — «про аристократизм духовний і становий». Неважко помітити, що він, по-перше, аж надто перебільшує симпатії О. Кобилянської до української шляхти, а, по-друге, вносить неабияку плутанину в питання про ставлення до аристократії В. Гюго і Р. Роллана. Справді-бо, чи можна на основі кількох вирваних з контексту цитат говорити про Гюго як про творця «гімнів» на честь аристократії? Хіба ж не були непримиреними філіппіками, спрямованими проти влади монархів і аристократів, такі п'еси, як «Ернані», «Король бавиться», «Рюї Блаз»? А хіба не безглаздо говорити про аристократичні симпатії великого демократа й гуманіста Ромена Роллана?

Взагалі ж складається враження, що за аристократію — «українську шляхту» — значно палкіше вболіває І. Дзюба, ніж О. Кобилянська. Так, визнаючи, що «цей момент («аристократичні симпатії» письменниці — І. Б.) не належить до найсильніших і найпоступовіших в її світогляді», І. Дзюба разом з тим твердить: «...Пошанівок до аристократії та її державної ролі, навіть покладення на неї певних політично-державних надій — все це було властиве багатьом великим письменникам-демократам, в тому числі і сучасникам Кобилянської. Отже, питання складніше, ніж здається на перший погляд».

Розмову про серйозні ідейно-теоретичні прорахунки І. Дзюби як автора історико-літературних студій можна було б продовжити. Але, піддаємо, і сказаного цілком досить для висновку: хотів того чи не хотів І. Дзюба, але він пішов плутаними стежками, які завели його в болото антинаукових і антинародних концепцій, чужих нашій ідеології. І не випадково в одній з націоналістичних газеток так схвально

¹² Іван Франко, Твори, т. VII, 1951, стор. 293.

говорилося (звичайно, з цілком певною проекцією на сучасність) саме про виступи І. Дзюби на історико-літературні теми: «він... висунув, нав'язуючись до ідей Шевченка, Франка і Л. Українки, болючу проблему «національного сорому», що його не могли не викликати такі явища, як упокорення перед ворогом і пристосуванство до обставин поневолення». На жаль, таке визнання з боку ворога «заслуг» І. Дзюби не містить у собі жодних перебільшень...

«Боротьба з будь-якими відхиленнями від марксистсько-ленінських принципів у науці — одне з тих завдань, які визначають весь напрямок роботи радянських літературознавців.

Ця стаття була вже написана, коли в «Літературній Україні» від 6 січня 1970 р. з'явилося повідомлення «У Президії СПУ». Розглянувши питання про І. Дзюбу, президія правління Спілки письменників України гостро засудила серйозні ідейні помилки в його літературній та громадській діяльності. Там же надруковано лист І. Дзюби до президії СПУ. У цьому листі, не визнаючи жодної своєї помилки, він заявляє: «На національні проблеми — як зрештою і всякі інші — я завжди прагнув дивитися з погляду принципів наукового комунізму, вчення Маркса — Енгельса — Леніна...». З цього приводу нам хочеться сказати одне: те, що наші ідейні вороги охоче приймають «марксизм» І. Дзюби, як найпереконливіше спростовує подібні заяви.

І шлях до участі в роботі на ниві справді марксистського літературознавства й критики для І. Дзюби пролягає не через декларативні заяви, а перш за все через якнайглибше усвідомлення своїх методологічно хибних поглядів, через до кінця критичне переосмислення багато чого написаного ним, зокрема й згаданих тут статей.